

.....
Ключевые слова: Украинская СРР, общеобразовательная школа, детский дом, концепция и модель образования.

Kahno I.V., Nikolina I.I. DEVELOPMENT OF THE GENERAL SCHOOL USRR AT THE BEGINNING OF 20-S XX CENTURIES.

The article is devoted to development of general education school at the beginning of. The peculiarities of formation and the dynamics of development of general education school system are presented. The measures of government to overcome difficulties in educational field are defined.

Key words: the Ukrainian SSR, comprehensive school, children's home, the model of education.

УДК 94(477.4) «19»: 061.22

Т.В. Онінко

ВИКОРИСТАННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ УКРАЇНИ У ПРОВЕДЕННІ КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ У ПЕРІОД НЕПУ

В умовах ефективного господарювання періоду непу організації споживчої кооперації України, використовуючи власні ресурси, розгорнули широкомасштабну культурно-просвітню роботу, у такий спосіб сприяючи ліквідації неписьменності та зростанню культурного рівня як членів споживчих товариств, так і некооперованої частини населення.

Ключові слова: споживча кооперація, нова економічна політика, культурно-просвітня діяльність.

Духовність завжди була визначальним показником нації. На жаль, гонитва за прибутками останнім часом стала домінантою суспільного життя. Державне фінансування соціально-культурних програм постійно згортається. Відтак у умовах нинішньої фінансово-економічної кризи питання духовності нації особливо загострилося. Потрібен пошук додаткових можливостей фінансування освітньої галузі і культури. З огляду на це, сьогодні актуальною є необхідність аналізу вітчизняного досвіду проведення культурно-просвітньої політики держави в період нової економічної політики. Саме тоді, коли відбувалося становлення ринкових відносин, організації споживчої кооперації не лише вчилися заробляти кошти у конкурентній боротьбі, але й вкладали їх у розвиток культури України. У такий спосіб кооперація надала державі істотну допомогу у вирішенні низки культурно-освітніх проблем.

Дослідженням пропагандистської діяльності споживчої кооперації України в роки непу займалися більшовистські автори ще в 20-ті рр. ХХ ст. [1]. Як правило, у їхніх працях ішлося про ідеї ленінського кооперативного плану та шляхи його пропаганди серед різних верств населення. На початку 1960-х рр. вийшла у світ фундаментальна праця [2] відомого канадського дослідника кооперативного руху І.Витановича, в якій він зробив одну з перших спроб висвітлення діяльності споживчої кооперації України, зокрема в період непу. Ця наукова розвідка містить певну інформацію про освітню діяльність кооперативних організацій у роки непу. Проте цей аспект діяльності кооперації на був предметом глибокого студіювання автора. У другій половині 1960-х рр. з'явилася колективна праця [3] науковців та практичних працівників споживчої кооперації, присвячена історико-економічним питанням, у якій передусім увага була звернена на показники господарської діяльності, а про культурно-просвітню роботу лише фрагментарно згадано.

Певні аспекти культурно-просвітньої діяльності споживчої кооперації України від кінця ХІХ ст. до 1930-х рр. висвітлені в статті М.В. Алімана [4], опублікованій у середині 1990-х рр. Однак за браком даних у ній не розкрито всю багатогранність культурно-просвітньої роботи кооператорів. Чи не найпершою спробою висвітлити досвід кооперативної освіти в Україні, зокрема в роки непу, стала колективна праця [5] київських та полтавських науковців, присвячена цій проблемі. Проте автори обмежилися лише освітнім напрямком діяльності кооперативних організацій, а питання фінансування споживчою кооперацією вітчизняної культури у ній не аналізувалось.

Заслугує на увагу дослідження В.В. Гольця [6] з історії кооперативного руху на Лівобережній Україні у 20-ті рр. ХХ ст. Науковець акцентував увагу на розкритті культурно-просвітньої діяльності споживчих товариств у роки непу. Однак праця обмежена рамками одного регіону й не передає масштабності проведеної кооператорами роботи з даної проблеми.

З огляду на ступінь розробки проблеми, автор статті поставила за мету, залучивши раніше не опубліковані архівні дані та матеріали періодичних видань 1920-х рр., проаналізувати внесок споживчої кооперації України у проведення культурно-просвітньої політики держави у період непу.

Організаційні, господарські, освітні та інші зусилля органів влади та кооперативних організацій сприяли зміцненню системи споживчої кооперації України. Водночас значно зріс її вплив на широкі верстви населення, особливо на селі. У зв'язку з цим правляча більшовицька партія та радянська держава розглядали споживчу кооперацію не лише через призму вирішення господарських, а й ідеологічних проблем, які стояли перед ними.

Пленум ЦК КП/б/У (травень 1922 р.), звернувши увагу на необхідність приборкання «дрібнобуржуазної стихії», зобов'язав сільські споживчі товариства спільно з комітетами незаможних селян посилити ідеологічну роботу серед різних верств селянства [7, с. 217]. У свою чергу, сьома конференція КП/б/У, що відбулася у квітні 1923 р., закликала до «підйому культурного рівня робітників», пропонуючи залучати робітничий актив до керівництва як радянськими, так і профспілковими та кооперативними організаціями [8, с. 236]. Резолюція Пленуму ЦК /б/У (липень 1924 р.) «По доповіді про роботу споживкооперації» містила низку організаційних заходів щодо посилення її ідеологічної ролі серед населення [9, с. 321].

Дев'ятий (1925 р.), десятий (1927 р.) з'їзди, Друга конференція КП/б/У (1929 р.) наголошували на необхідності посилення суспільно-політичної роботи кооперативних організацій, їх активної участі у «боротьбі з некультурністю». Зокрема, у резолюції десятого з'їзду КПР/б/У «Про завдання культурного будівництва на Україні» підкреслювалося, що велике значення має «широкий культурний рух робітників та селян, посилення роботи в цьому напрямку кооперативних та інших самодіяльних організацій» [10, с. 542].

Перебуваючи під партійним тиском і водночас виявляючи власну ініціативу, правління Вукопспілки (Центральної спілки споживчих товариств України, скорочено ВУКС) приділяло істотну увагу культурно-просвітній роботі серед пайовиків, особливо на селі. На сторінках кооперативних видань з'явилася рубрика «Кооператосвітня робота», у якій пропонувалися плани роботи щодо кооперативної пропаганди в сільських товариствах, райспоживспілках, публікувалися дані щодо стану кооператосвітньої роботи. Споживчі товариства культурно-просвітню роботу проводили через сільбуду, що у той період були єдиними центрами політпросвітницької діяльності на селі. Такий підхід мав сприяти якомога ширшому охопленню потенційних членів кооперації.

Утім, з року в рік організаційні форми та зміст культурно-просвітньої діяльності споживчих товариств не залишалися незмінними. Вони адаптувалися до завдань як власне кооперативного будівництва, так і до загальнодержавних кампаній, які одна за одною ініціювалися правлячою більшовицькою партією.

З кожним роком зростали й обсяги фінансування культурно-просвітніх заходів споживчих товариств. Постанова ВУЦВК та РНК УСРР від 13 лютого 1924 р. «Про відрахування з промислових і торговельних підприємств на культурно-освітні потреби» зобов'язала як державні, так і госпрозрахункові, зокрема, кооперативні підприємства відраховувати для задоволення культурно-освітніх потреб робітників і службовців 1,4% кошторисної суми заробітної плати [11, с. 127-129]. У тому ж році Вукопспілка та Уцербкооп (керівний орган робітничої кооперації України) уклали угоду із Південним бюро ВЦСПС про відрахування споживчою кооперацією коштів для підвищення кооперативної грамотності членів профспілок та всього населення і розвиток культурно-побутових закладів. Згідно з угодою робкоопи та споживчі товариства відраховували у культурний фонд місцевих відділів профспілок 1% від торговельного обороту, а райспоживспілки – 5% від усієї суми заробітної плати, яку отримували службовці та робітники [12, с. 66].

Десята сесія Ради Вукопспілки у жовтні 1926 р. ухвалила рішення про розширення культпросвітньої роботи. Було зазначено, що 5-10% прибутків системи споживчої кооперації, включаючи сільські товариства, райспоживспілки та робітничу кооперацію, має надходити у культфонд [13, с. 1-2]. За архівними даними, на кооперативно-просвітню роботу ВУКС витратила у 1927-1928 рр. 684 тис. 270 крб. У 1928-1929 рр. витрати робітничих кооперативів

на цю роботу досягли 1 млн. 915 тис. крб.; сільських споживчих товариств – 1 млн. 092 тис. 300 крб.; окружних споживчих спілок – 1 млн. 259 тис. крб. і Вукопспілки – 866 тис. 700 крб. Усього ж на культурно-просвітню роботу у 1918-1929 рр. споживчі товариства України витратили 5 млн. 133 тис. крб. [14, арк. 61].

Однією з найбільш масштабних кампаній, зініційованих у середині 1920-х років політичною верхівкою СРСР, стала так звана політика «коренізації» партійного, радянського, господарського апаратів національних республік, яка в Україні отримала назву українізації. З офіційним проголошенням політики українізації Вукопспілка розпочала її впровадження в життя. З цією метою влітку 1923 р. була створена державна комісія з українізації кооперативної системи. Характерно, що її очолив голова правління ВУКС О.Г. Шліхтер. 29 червня 1923 р. вийшла окрема постанова правління Вукопспілки про цілковитий перехід апарату центральної спілки з 1 серпня та місцевих спілок з 10 жовтня 1923 р. на українську мову діловодства. У зв'язку з цим Вукопспілка відкрила та зобов'язала місцеві спілки організувати курси українознавства та діловедення [15, с. 26].

Урядова комісія, яка в листопаді 1925 р. перевіряла хід українізації центрального апарату Вукопспілки, відзначила зусилля керівництва ВУКС щодо реалізації. Для слухачів курсів правління ВУКС закупило підручники. Правління ВУКС тримало питання українізації апарату під контролем і щосуботи результати роботи розглядалися на чергових засіданнях правління.

Споживча кооперація зробила істотний внесок у проведення тижнів та місячників просвіти мас, ліквідації неграмотності, особливо серед сільського населення. Вукопспілка опікувалась сама і спрямовувала діяльність місцевих кооперативних організацій щодо відкриття та функціонування шкіл лікнепу, клубів для дорослих та дітей, хат-читалень, пунктів ліквідації неписьменності. Лише протягом 1929-1930 рр. система споживчої кооперації вклала у справу ліквідації неписьменності 880 тис. крб. [16, с. 17].

Архівні документи засвідчують, що правління ВУКС неодноразово підтримувало державні заходи щодо відзначення святкових дат у житті країни. До таких дат випускали плакати, гасла, календарі, кооперативні журнали (у червоній обкладинці). Зокрема, це стосується святкування Міжнародного дня кооперації, Міжнародного жіночого дня 8 березня тощо. Кооперативні організації, виконуючи вказівки партії та уряду, були змушені проводити антирелігійну пропаганду серед різних верств населення.

Вукопспілка та місцеві товариства і спілки вели активну пропаганду необхідності справи зміцнення обороноздатності країни. Кооперативні журнали та газети, особливо в другій половині 20-х років, закликали населення включитися до вирішення проблеми посилення збройних сил. Тринадцята сесія Ради Вукопспілки (1928 р.) звернула увагу місцевих організацій на необхідність організувати як пайовиків, так і некооперовану частину населення навколо питання обороноздатності країни. «Кооперація, – підкреслювалось на сесії Ради ВУКС, – повинна йти в першій лаві могутнього громадського руху під стягом збільшення обороноздатності...» [17, с. 43]. Центральна спілка, використовуючи 15 тис. крамниць системи споживчої кооперації, широко розгорнула військово-патріотичну роботу. При кооперативних крамницях були створені куточки військової пропаганди. У кожній крамниці, особливо на селі, вивішували плакати та гасла, котрі мали нагадувати населенню про небезпеку війни і про те, що слід робити для зміцнення обороноздатності держави. ВУКС закликала пайовиків та кооператорів проводити лотереї, збирати кошти, брати участь у роботі військових куточків, стрілецьких гуртків, поширювати літературу з популярним викладом військових знань для населення [18, с. 1-2].

Як і в попередні роки, важливу роль у просвітницькій діяльності, зокрема в розповсюдженні знань про кооперацію, продовжувала відігравати видавнича діяльність кооперативних організацій. Вукопспілка через свій видавничий відділ друкувала різноманітну літературу – довідники з кооперації, підручники, популярно-агітаційні та пропагандистські брошури, координувала випуск кооперативних періодичних видань.

У середині 1920-х рр. в Україні виходило з друку понад 40 кооперативних періодичних видань. З 1921 до 1935 рр. Вукопспілка мала свій друкований орган, назва якого кілька разів змінювалась. Спочатку центральним періодичним органом споживчої кооперації України (Вукопспілки) був двотижневий часопис «Нова кооперація», який виходив у 1921–1922 рр. Вукопспілка видавала кооперативно-громадський та економічний часопис під назвою «Український кооператор». З 1923 р. почав виходити «Кооперативный бюллетень

Вукоопспилки» (Информационно-справочный, кооперативно-торговый и экономический орган Всеукраинского кооперативного союза). Упродовж 1924-1925 рр. друкований періодичний орган Вукопспілки мав назву «Кооперативный бюллетень» (Еженедельный орган Всеукраинского союза Вукоопспилки). У 1924 р. його тираж сягнув 3,5 тис., а в 1925 р. – 6 тис. примірників. Журнал під назвою «Кооперативне будівництво» (Орган Вукоопспілки) виходив у 1926-1934 рр. у Харкові. Губспоживспілки та окремі райспоживспілки протягом 1920-х рр. видавали власні журнали й бюлетені.

Видавнича робота Вукопспілки здійснювалася через створений спеціально центр – Всеукраїнське кооперативне та книготорговельне товариство «Книгоспілка». Заснована в 1923 р., «Книгоспілка» видавала книги, брошури, періодику, організувала книжкову торгівлю, створювала склади, книжкові магазини та інші заклади, необхідні для розвитку книжкової справи. Книжкова продукція «Книгоспілки» відповідала передусім запитам сільського населення. Значну увагу надавали публікації матеріалів кооперативних з'їздів та питань кооперативного будівництва. Видавництво випускало велику кількість літератури з питань кооперації, сільськогосподарського виробництва, підручники, суспільно-політичні видання та художню літературу. ВУКС підтримувала тісні зв'язки з «Книгоспілкою», надавала їй допомогу, спільно з нею розробляла плани видання кооперативної літератури, створювала бібліотеки, друкувала плакати.

З року в рік обсяги видавничої діяльності «Книгоспілки» невпинно зростали. Зокрема, кількість назв книжок, виданих «Книгоспілкою», збільшилась із 26 у 1923 р. до 551 у 1925-1926 рр. За час свого існування «Книгоспілка» видала 3096 назв літератури загальним тиражем понад 40 млн. примірників. Крім того, «Книгоспілка» видавала журнали «Книга», «Кооперативна книга», «Нова громада» і газету «Кооперативне життя» [19, с. 56-57]. У зв'язку з організацією державного видавничого об'єднання ДВОУ (серпень 1930 р.) – редакційно-видавнича частина «Книгоспілки» була ліквідована, а книготорговельна – реорганізована в книготорговельне об'єднання «Вукоопкнига» [20, с. 75].

Подібна доля спіткала і місцеві кооперативні видавництва, число яких на початок 1920-х років сягало 71 [21, с. 82]. Це засвідчує діяльність кооперативного видавництва, створеного Полтавською губспоживспілкою. Воно здійснювало видання навчальних посібників для учнів шкіл, творів Т. Шевченка, Панаса Мирного, П. Куліша та ін., праць з історії України і кооперативного руху, портретів українських письменників, громадських діячів. У 1922 р. видавничий відділ Полтавської губспоживспілки забезпечив видання збірника оповідань українських письменників на теми голоду під назвою «Без хліба» у кількості 5 тис. примірників. Діяльність кооперативного видавництва згідно з постановою правління Полтавської райспоживспілки від 15 лютого 1923 р. було припинено у зв'язку із скрутним фінансовим становищем кооперації [22, с. 38].

Особливе місце в культурно-просвітній діяльності споживчої кооперації посідала книжкова торгівля. Вукопспілка та місцеві кооперативні спілки відкривали свої книжкові склади, магазини (книгарні), відділи книг у магазинах з універсальним асортиментом товарів, книжкові полиці при споживчих товариствах. У книжкових магазинах споживчої кооперації можна було придбати шкільні підручники, літературу з питань кооперативного руху і сільського господарства, художні твори, календарі. За останню чверть 1924 р. книжкова торгівля в 17 книгарнях споживчої кооперації мала оборот у сумі 55 тис. крб., що складало в середньому на один магазин близько 4 тис. крб. (при мінімумі 1 тис. та максимумі 6 тис. крб.). Розвитку книжкової торгівлі сприяла співпраця Вукопспілки з «Книгоспілкою» й установами народної освіти. У 1924 р. по селах налічувалось 632 книготорговельних підприємств і близько 700 «книжкових полиць» [23, с. 11].

Велику роль у проведенні культурно-просвітньої роботи серед населення відігравали бібліотеки при організаціях споживчої кооперації. При Вукопспілці діяла бібліотека імені І.А. Саммера. У травні 1924 р. правління ВУКС ухвалило рішення передати її Київському кооперативному технікуму на тимчасове утримання і для користування. Згодом цю бібліотеку перетворили на Всеукраїнську кооперативну бібліотеку при Київському кооперативному інституті. Вукопспілка підтримала створення споживчими товариствами на селі разом із «Книгоспілкою» та установами політосвіти кооперативних бібліотек та книгозбірень популярної преси (при кооперативних куточках, хатах-читальнях, кооперативних будинках або сільбудах).

Помітну роль у кооперативно-просвітницькій діяльності відігравала бібліотека Полтавської спілки споживчих товариств. Окрім службовців споживспілки, вона обслуговувала й інших полтавців, бібліотеки інших кооперативних союзів, кооперативні курси. У бібліотеці зосереджувалося понад 3 тис. томів. Її працівники влаштовували різні виставки (на пам'ять роковин Т. Шевченка, І. Франка, присвячені кооперативному рухові тощо) [24, с. 39].

На кінець 1920-х років мережа кооперативних бібліотек споживчих товариств була досить широкою. Лише робітничі кооперативи у 1929 р. мали 300 власних бібліотек, книжковий фонд яких складав 151800 примірників друкованої продукції. Тоді ж діяли 1678 бібліотек при сільських споживчих товариствах. Характерно, що кількість книг у них зросла з 94 100 у 1926 р. до 555800 – у 1929 р.

Вукопспілка, місцеві кооперативні спілки і товариства не обмежували свою культурно-просвітню діяльність розповсюдженням друкованої продукції. Кооператори багато зробили для радіофікації та кінофікації сіл. Особливо активно ця робота розгорнулася в другій половині 1920-х рр.

Важлива роль належала споживчій кооперації у справі кінофікації сільської місцевості. Архівні документи дають підставу стверджувати, що протягом 1927 р. Вукопспілка провела широкомасштабну акцію, влаштовуючи кіносеанси, перед початком яких відбувалися доповіді, лекції, бесіди. Для здійснення цієї роботи Вукопспілка спеціально придбала кіноустановки (так звані чарівні світлові ліхтарі), яких із нетерпінням чекали на селі [25, арк. 2]. За даними періодичних видань, у 1927 р. сільські кооперативи вже мали 331 пересувну і 5 стаціонарних кіноустановок. Якщо у 1926-1927 рр. на 950 кіносеансах були присутні 184 тис. 300 чоловік, то у 1928-1929 рр. 12 тис. 845 кіносеансів відвідало 2 млн. 160 тис. 800 чоловік. По селах було організовано 4981 радіослухання [26, с. 36-37].

Специфічну роль у розповсюдженні знань про кооперацію відігравав Центральний кооперативний музей Вукопспілки (згодом Всеукраїнський кооперативний музей). У квітні 1925 р. правління ВУКС вирішило питання про перетворення його на міжкооперативний та залучення інших кооперативних центрів до організації при ньому відділів різних видів кооперації. Коли музей Вукопспілки перевели із Харкова до Києва, він знаходився у приміщенні Київського кооперативного інституту імені В.Я. Чубаря, був самостійною установою і мав свій кошторис. Його загальна площа становила 760 кв. м. Тут налічувалося 38,3 тис. експонатів, із них понад 17 тис. були представлені на постійній виставці.

Починаючи з 1928 р., при кооперативному музеї ВУКС почала діяти пересувна кооперативна виставка. У його кооперативній бібліотеці налічувалося 3,7 тис. томів кооперативної і довідкової літератури та 8,6 тис. томів документальних видань (статути, періодичні видання, звіти, протоколи, постанови і стенограми з'їздів, нарад, конференцій). Музей докладав зусиль для отримання друкованих матеріалів, які виходили у 1920-ті рр. і раніше. Упродовж 1928-1929 рр. кооперативний музей Вукопспілки мав 167 кореспондентів по всій Україні і за її межами [27, с. 9].

Стаття М.Токаревського «Рік роботи Всеукраїнського Центрального кооперативного музею» у журналі «Кооперативне будівництво» містить переконливі докази доцільності його створення та ефективності роботи. Протягом 1928-1929 господарського року до музею надійшов 16 тис. 601 примірник різних експонатів та матеріалів. За цей час він виготовив понад 300 експонатів, монтажів, діаграм. Фонди музею досягли 40 тис. одиниць, а бібліотека нараховувала 20 тис. примірників літератури [28, с. 51]. При самій Вукопспілці діяв виставковий комітет, який постійно влаштовував і вітчизняні, і закордонні виставки досягнень кооперації України.

Однією з ефективних форм культурно-просвітньої роботи Вукопспілки була діяльність пересувного кооперативного театру, створеного 1927 р. з метою агітації та пропаганди кооперативних ідей. Цей театр виконував художньо-музичні інсценівки на кооперативні теми.

Отже, протягом 1920-х рр. культурно-просвітня робота становила собою важливу ділянку діяльності споживчої кооперації, у такий спосіб допомагаючи державі у вирішенні проблеми ліквідації неписьменності. Отримуючи кошти, зароблені господарською діяльністю в конкурентній боротьбі за оволодіння споживчим ринком, споживча кооперація у роки непу задовольняла не лише матеріальні, а й духовні потреби різних верств населення. Кооперативні організації України своєю широкомасштабною і багатогранною культурно-просвітницькою роботою значною мірою сприяли зростанню культурного рівня як членів споживчих товариств,

так і некооперованого населення. Не підлягає сумніву істотний внесок споживчої кооперації у здійсненні політики українізації протягом 1920-х рр.

Зважаючи на сучасну скрутну ситуацію з фінансуванням культурно-освітньої галузі, є сенс у продовженні вивчення досвіду споживчої кооперації у вирішенні подібних проблем, зокрема, в періоди економічних криз. Його дослідження та використання вкрай потрібне нині, коли бракує, особливо в сільській місцевості, закладів культури та дозвілля. На нашу думку, споживчі товариства та їх спілки районного рівня навіть у період сучасних економічних негараздів здатні багато зробити для задоволення духовних потреб селян.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Височанський П. Коротка історія кооперативного руху на Україні. – Харків, 1925. – 180 с.; Целларіус В.М. Кооперація і боротьба за соціалізм. Короткий нарис сучасного кооперативного руху. – Харків, 1925. – 46 с.; Зарудний С. Українська кооперація на десяти роковини Жовтневої революції. 1919-1927. – Харків, 1928. – 43 с.; Пожарський П. Соціальний склад української кооперації. Історико-статистичний нарис. – К.: Друкарня К.Ф. Книгоспілки, 1929. – 68 с.
2. Витанович І. Історія українського кооперативного руху. – Нью-Йорк: Товариство Української кооперації, 1964. – 624 с.
3. Споживча кооперація Української РСР. 1917-1967 / Ф.Д. Колесник, с. Г. Сіденко, О.С. Матковський та ін. – Київ: Економіка, 1967. – 208 с.
4. Аліман М. Просвітня і культурна діяльність споживчої кооперації (друга половина XIX ст. – 1930 рр. // Споживча кооперація України: Іст. та соц.- екон. аспекти. – К.: редакція газети «Вісті Центральної спілки споживчих товариств України», 1996. – С. 77-86.
5. Аліман М.В., Купрій С.Ф., Ленченко Ф.І., Щербатюк В.К. Кооперативна освіта в Україні / Під редакцією Ленченка Ф.І. – К.: ООО «Ірідіум», 2001. – 96 с.
6. Голець В.В.; Кооперація і неп (20-ті роки XX ст.). – Чернігів: Просвіта, 2006. – 244 с.
7. Коммунистическая партия Украины в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (далі: Компартия Украины в резолюциях...): В двух томах. – Т.1. 1918-1941.–К.: Политиздат Украины, 1976. – С.217.
8. Там само. – С. 236.
9. Там само. – С. 321.
10. Там само. – С. 542.
11. Зібрання узаконень робітничо-селянського уряду України. – 1924. – № 6. – ст. 48.– С.127-129.
12. Аліман М., Оніпко Т. Добродійна діяльність кооперативних організацій // Українська кооперація: історичні та соціально-економічні аспекти. Зб. статей. – Том II. За ред. д-ра іст. наук, проф. С.Гелея, – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2001. – С.66.
13. Кооперативне будівництво. – 1927. – №4. – С.1-2.
14. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.296.– Оп.3.– Спр. 1312. – Арк.61.
15. ЦДАВО України. – Ф.296.– Оп.6. – Спр. 4.– Арк.26.
16. Кооперативне будівництво. – 1929.– № 18.– С.17.
17. Там само. – 1928.– № 11-12. – С.43.
18. Там само. – 1927.– № 15.– С. 2; № 16.– С. 1-2.
19. Молодчиков О. Книга Радянської України. – К., 1974. – С.56-57.
20. Там само. – С.75.
21. Аліман М. Просвітня і культурна діяльність споживчої кооперації (друга половина XIX ст. – 1930 рр. – С.82.
22. Аліман М.В. Споживча кооперація Полтавщини у 20-ті роки XX століття. – С.38.
23. Кооперативный бюллетень Вукоопспилки. – 1924. – №20.– С.11.
24. Аліман М.В. Споживча кооперація Полтавщини у 20-ті роки XX століття. – С.39.
25. ЦДАВО України. – Ф.296. – Оп.3. – Спр. 1434. – Арк.2.
26. Поповський В. Кооперація та радіозв'язок // Кооперативне будівництво. – 1927.– №2.– С. 36-37.
27. Аліман М., Оніпко Т. Від витоків до сьогодення // Вісті центральної спілки споживчих товариств України. – 1997.– 24 квітня. – С. 9.
28. Кооперативне будівництво.– 1929.– № 21.– С.51.

Онпко Т.В. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ХОЗЯЙСТВЕННОГО ПОТЕНЦИАЛА ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЙ КООПЕРАЦИИ УКРАИНЫ В ПРОВЕДЕНИИ КУЛЬТУРНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКОЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВА В ПЕРИОД НЭПА.

В условиях эффективного хозяйствования периода нэпа организации потребительской кооперации Украины, использовав собственные ресурсы, развернули широкомасштабную

.....
культурно-просветительскую работу, тем самым способствуя ликвидации неграмотности и росту культурного уровня как членов потребительских обществ, так и некооперированной части населения.

Ключевые слова: потребительская кооперация, новая экономическая политика, культурно-просветительская работа.

Onipko T.V. THE USE OF ECONOMIC POTENTIAL OF THE CONSUMER COOPERATIVES OF UKRAINE IN CARRYING OUT A CULTURAL-EDUCATIONAL POLICY OF THE STATE DURING THE PERIOD OF THE NEW ECONOMIC POLICY.

In the conditions of effective managing of the period of the New Economic Policy, the organizations of the Consumer Cooperatives of Ukraine, having used own resources, have developed cultural-educational work on a large scale, thereby promoting liquidation of illiteracy and growth of cultural level as members of consumer societies and also the people that were not the members of cooperative organizations.

Keywords: Consumer Cooperatives, New Economic Policy, cultural-educational work.

УДК 94(477.4) «19»: 323.11

I.V. Мазур

**НАЦІОНАЛЬНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ ТА ЙОГО ТРАНСФОРМАЦІЯ У
ГУБЕРНСЬКИХ ЦЕНТРАХ УКРАЇНИ В 1920-1926 РР.**

В статті аналізується динаміка розвитку та специфіка розселення найпоширеніших національностей серед губернських міст України за матеріалами переписів населення 1920-х років.

Ключові слова: губернія, округ, адміністративний центр, місто, національність, народність, городяни

Аграрний характер УСРР та порівняно незначний відсоток міських жителів на початку 1920-х рр. на фоні адміністративно-територіальних реформ та ряду криз, дав як демографічні так національні зміни у складі населення губернських центрів республіки.

Метою даної розвідки є дослідження специфіки змін національної палітри та етапів міграційних процесів основних народностей, серед городян губернських центрів України в першій половині 20-х рр. ХХ ст.

У дослідженні цієї царини міського життя, слід послуговуватися обширним статистичним матеріалом: вселюдськими (1920, 1926) [21, 23-25] й міським (1923) [22] переписами, а також іншими обчисленнями ЦСУ України [20, 26]. При цьому потрібно звернути увагу на особливості проведення обліків та зміни в територіальному розмежуванні регіонів України.

Обширна історіографія проблеми охоплює як ряд узагальнюючих праць [5-7], так і наукові доробки щодо конкретних національностей [18]. Різним аспектам етнічної історії присвятили свої дослідження О. Боряк [9], Д. Гринь [10], Ю. Огульчанський [11], В. Наулко [12], В. Крисаченко [13], Б. Чирко [14], А. Пономарьов [17] та інші. Проте, до цього часу, спеціальних розвідок з національної структури губернських міст, що репрезентують урбанізм українського суспільства 20-х рр. ХХ ст. здійснено не було.

Адміністративні центри губерній – як міста з найбільш розвиненим промисловим сектором, державним апаратом та комунальною інфраструктурою регіонів акумулюють у собі значні маси внутрішніх мігрантів. Однак упродовж 1920-1923 рр. населення дев'яти губернських осередків скоротилось на 0,6% (8 905 чол.). Причому серед цих міст від'ємні показники лише у двох – Катеринослава (на 20,5%) та Одеси (25,9%). [підр. за: 21, с. 4-18; 22, с. 2-15].

Особливо разючі приклади дають міста Степу, які до 1923 р. позбулися статусу адміністративного центру (Миколаїв, Кременчук, Запоріжжя), та на 20% скоротили число своїх жителів. Таким чином протягом 1920–1923 рр., незважаючи на розширення меж міст та приєднання ряду приміських поселень, згідно адміністративно-територіальної реформи дванадцять губернських міст втратили 3,2% своїх мешканців [підр. за: 21, с. 4-18; 22, с. 2-15].